

I přes určité výhrady však lze konstatovat, že kniha *Slunce, voda, vzduch* je informačně přínosná, čtivá a přináší čtenáři ucelenější pohled na způsob myšlení stře-doevropských cestovatelů 19. století.

Eliška Jehličková
88201635@cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5265>
CC BY 4.0

Jan Keller: *Služby a služebníci. Pohled kulturně-historický.*

Karolinum, Praha 2025, 218 s.

Recenzovaná publikace představuje rozsáhle koncipovanou analýzu fenoménu služeb a služebnictva v evropských dějinách i v současnosti. Autor se zde navrácí k tematickým okruhům, které dlouhodobě tvoří osu jeho odborného zájmu: sociální struktura, formy nerovnosti a proměny moderních společností.

Kniha není založena na konkrétním empirickém materiálu, ale spíše na teoretických debatách a přístupech a nabízí zajímavou syntézu, která otevírá prostor pro interdisciplinární dialog mezi historickou sociologií, dějinami práce a sociologií nerovnosti. Keller v tom navazuje na své předchozí práce, které podobně syntetickým způsobem již od devadesátých let zpracovávaly (a přinášely) celou řadu témat. Ať už to byla *Nedomyšlená společnost* z roku 1992, kde Keller kriticky rozebíral moderní společnost, která se navzdory svému sebevědomému proklamování rozumnosti chová v mnoha ohledech

neracionálně, rozporně a sebedestruktivně. Nebo kniha *Až na dno blahobytu* z roku 1993, čtivá a srozumitelná kritika moderní konzumní společnosti, založená na ekonomickém růstu, která vytváří ekologickou krizi a zároveň sama brání jejímu řešení. V této na svou dobu radikální a průkopnické knize Keller ukazuje, jak ekonomické a politické struktury blokuji udržitelnost, a zdůrazňuje nutnost decentralizace a proměny hodnot. Podobně v knize *Naše cesta do prvohor* přinesl kritickou sociologickou diagnózu masového automobilismu a argumentoval, že automobilová kultura není cestou kupředu, ale vede k environmentálním i společenským krizím, ničí veřejný prostor a mění společnost způsobem, který je dlouhodobě neudržitelný.

Všechny tyto Kellerovy práce byly postaveny na syntéze dobové zahraničí literatury a do českého prostředí přinášely nová témata, perspektivy a argumenty, často z oblasti sociologie životního prostředí, jež navzdory své aktuálnosti i dnes stále stojí na okraji odborného zájmu. V tom spočívala Kellerova síla, doplněná navíc o schopnost podat tato témata čtivou formou. V nulých letech se jeho pozornost přesunula od environmentálních témat k sociálnímu státu, modernitě a nerovnostem. Vydal knihy jako *Soumrak sociálního státu* (2006), kde ukazuje, jak globalizace, demografické změny a flexibilizace práce oslabují tradiční pilíře sociálního státu a vedou ke krizi solidarity i jeho dlouhodobě udržitelnosti. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti* (2010) pak popisují proměnu sociální struktury postindustriální společnosti, která se podle Kellera posouvá od „nerovnosti“ k „nesouměřitelnosti“, tedy k hlubokému oddálení elit, středních vrstev

a deklasovaných skupin. V knize *Sociologie středních vrstev* (2012) Keller sleduje vývoj a mentalitu středních vrstev od modernity po současnost. Ukazuje, že jejich postavení je ambivalentní a v éře rostoucí nesouměřitelnosti prochází strukturální i hodnotovou krizí.

Kellerova studie *Služby a služebníci* tak podobně syntetickým způsobem usiluje o rekonstrukci širokého kulturně-historického vývoje pojmu „služba“ a sleduje jeho významové proměny od biblických kořenů, přes institucionalizaci služeb v moderních státních a tržních strukturách, až po jeho současné užití, kde nabývá podoby klíčového prvku společenské organizace. Významnou část textu tvoří přehled teoretických přístupů k fenoménu služeb, a to jak z perspektivy klasické politické ekonomie, tak z perspektivy moderních konceptů postindustriální společnosti. Keller přibližuje posun od původní skepse ekonomů a pochybností o tom, zda služby vůbec vytvářejí bohatství, k pozdějším teoriím, jež naopak očekávaly, že se sektor služeb stane hlavním nositelem moderního rozvoje. Tyto teoretické koncepty následně podrobuje kritické analýze, přičemž upozorňuje na jejich často idealizující a empiricky neudržitelné předpoklady.

V druhé části knihy se autor soustředí na analýzu strukturálních transformací, jimiž prochází postindustriální společnost v éře dominance služeb. Tato část představuje jádro jeho argumentace, neboť ukazuje, že sektor služeb není pouze ekonomickým segmentem, ale plní zároveň zásadní stratifikační a mocenskou funkci. Keller zdůrazňuje, že poskytování služeb je vždy vztah, který v sobě spojuje dimenze pomoci, nadřazenosti a závislosti. Tedy že služba není neutrální transakcí, ale

formou sociálního uspořádání, v němž se reprodukují a stabilizují nerovné vztahy mezi aktéry. Tuto nerovnost dále prohlubuje fakt, že moderní společnost generuje široké spektrum služeb institucionálně vynucených, ať již prostřednictvím státu, nebo tržních mechanismů, jejichž odmítnutí není reálně možné. V takové situaci se vztah „poskytovatel-příjemce“ stává strukturálně asymetrickým, neboť příjemce služby je vtažen do vztahu závislosti, formalizovaného a legitimizovaného společenskými institucemi, nikoli jeho vlastní volbou.

Tato teoretická perspektiva umožňuje Kellerovi formulovat klíčové tvrzení o „návratu služebnictva“, k němuž nedochází jako k obnově historické instituce, nýbrž jako k novému, strukturálně podmíněnému jevu založenému na rostoucích socioekonomických nerovnostech a globalizaci pracovních trhů. Keller identifikuje paralelu mezi situací 19. století, kdy domácí služby zajišťovaly převážně mladé ženy přicházející z venkovských oblastí, a současným stavem, kdy tuto roli přebírají migrantky z ekonomicky méně rozvinutých zemí. Ty vstupují do domácností středních a vyšších vrstev, aby vykonávaly práci v oblasti péče a domácích služeb, čímž se reprodukuje základní logika služebnictva: závislost poskytovatele služby na příjemci, nerovné rozdělení autonomie a odpovědnosti a výrazná asymetrie ve schopnosti určovat podmínky výkonu služby. Tato analogie není podle Kellera pouze historickou zajímavostí, nýbrž dokladem toho, že sociální logika služebnictva se v podmínkách postindustriální společnosti nevytratila, ale naopak se stala systémovým mechanismem, jehož fungování umožňují hlubší globální procesy,

zejména ekonomická migrace, diferenciacce příjmů a strukturální segmentace trhu práce.

Keller proto interpretuje současnou expanzi sektoru služeb nikoli jako znak modernizačního pokroku, nýbrž jako součást širšího trendu, v jehož rámci se služby stávají hlavním nástrojem reprodukce sociální nerovnosti. Zatímco vyšší a horní střední vrstvy využívají služeb k udržení či posílení svého životního stylu, poskytovatelé služeb, často bez jistot a právní ochrany a v prekarizovaném postavení, absorbují náklady flexibilizované ekonomiky, jejíž stabilita je podmíněna právě jejich zranitelným postavením. Kellerova analýza tak ukazuje, že struktura současné společnosti služeb se v mnoha ohledech blíží hierarchickým a závislostním vztahům dřívějších epoch, byť je prezentována v moderním, institucionalizovaném a globalizovaném rámci. V tomto smyslu představuje kniha důležitý příspěvek k sociologické debatě o tom, jak skryté i zjevné formy práce a péče formují mocenské konfigurace postindustriální společnosti, například v podobě pečovatelské práce migrantek.

Nicméně právě tady vidím určité slabiny Kellerovy knihy. To, co fungovalo v devadesátých (a ještě i nultých) letech, tedy syntetizující práce o nových tématech, kdy byl sociolog Jan Keller schopen přinášet nová témata, argumenty a perspektivy ze zahraniční odborné debaty, dnes již takovým

způsobem nefunguje. Téma migrace a péče je v současných sociálních vědách (a to i těch českých) živé, existuje na něj celá řada prací a empirických výzkumů, které však Keller nijak nereflektuje. Stejně živá je debata na téma sociální reprodukce, péče, neplacené práce apod., na níž stojí fungování kapitalismu, což u Kellera také chybí. Vždy je trochu ožehavé vyčítat z pozice čtenáře a recenzenta, co v knize chybí a co by do ní měl autor ještě zahrnout, nicméně určité napojení na aktuální debaty bych tam očekával. Keller však v této své práci, postavené na syntéze, prakticky nevyužívá prameny z posledních dvaceti let, jeho argumentace je postavena převážně na literatuře 20. století. Kdyby kniha vyšla před dvaceti lety, mohla by působit podobně objevně a pro mnohé mladé sociální vědce a vědkyně formativně, jako jeho tehdejší knihy o environmentálních tématech nebo o sociálních nerovnostech. Dnes je to hodnotná studie o fenoménu služeb a služebnictva v evropských dějinách. Pokud však budeme chtít více vědět o současném fenoménu služeb, péče a prekarizovaném postavení migrujících pečovatelek, je třeba čerpat i z jiných zdrojů.

Arnošt Novák

arnost.novak@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5266>

CC BY 4.0